

Кадырбекова Н.

ТОГОЛОК МОЛДОНУН ПОЭЗИЯСЫНЫН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Кадырбекова Н.

ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ ТОГОЛОК МОЛДО

Кыргыздарда акынга болгон мамиле жана ага коюлган талап өзгөчө болгону белгилүү. Ал тубаса акындык талантын жогорку поэтикалык чеберчиликке жеткирүү менен бирге, сөзү менен позициясын төп келтире айтууга, көрөгөч акылга, бийик руханий сезимталдуулукка ээ болушу керек эле. Акындардын көпчүлүгү тубаса калыстык сезими менен өмүр сүргөн, турмушка бөтөнчө ойчулдук пикир менен караган элдин өзгөчө контингенти болгону бизге маалым. Кыргыз элинин тарыхында мындай талаптарга жооп берген акындар бар. Өтө Көкө уулунун чыгармачылыгы өзгөчө көркөмдүүлүгү, ыр жаратуунун бөтөнчөлүгү менен айырмаланат. Жеңижоктун ырларынан ыр саптарынын, ыргагынын, маани-философиясынын куюлушкан гармониясын байкап, талантына таазим кылабыз. Чоюн Өмүралиев Жеңижоктун поэзиясынан байыркы кыргыз дүйнөтаанымынын айныгыс издерин көрүп, теңиртааным философиясына мүнөздүү болгон гармония элдин тандамал каймактарына өткөнүн белгилейт:¹

«Тиктеп туруп байкасам

Калыбынан жазбаган

Канаты бар аккан суу...

Жетишет! Мындан артык эч ким эч качан айта албайт. Мындан учкул, мындан чулу жана кыска бир ирмемге жалт батырып эч бир дух жаңдай албайт. Бул Жеңижок акын аркылуу агып келген кыргыз руху» - деп баа берген. Акынга коюлган талаптарды, элдик үмүттү төкмө акын Жеңижок татыктуу аткарып, өз доорунун алдыңкы, өзгөчө дүйнөтаанымы бар инсан катары өтүп кеткен.

Бирок, бул чакан илимий макалада жан дүйнө поэзиясын аккан суудай төгүлткөн Жеңижок тууралуу сөз жүрбөйт. Мындан ары сөз кыргыз акындарынын ичинен көрүнүктүү ордун тапкан, кыргыз жазгыч акындарынын бири болгон Абдрахман уулу Байымбет тууралуу жүрмөкчү. Тоголок Молдо – 19-кылымдын соңу 20-кылымдын башындагы кыргыз элинин көрүнүктүү жазгыч акындарынын бири.

Көчмөн турмуш философиясы, көчмөн дүйнөтааным, ага камтылган көчмөн поэзия, кыргыз элинин кызыл тилди безеленткен сүйлөө чеберчилигин, чечендигин мүмкүн болгон жогорку деңгээлге өстүрүп жеткирип тим болгон жок. Кагаз бегине түшө албаган маданий мурастар алгач тилибизде, адеп-ахлак талаптарында, материалдык-маданий буюмдарда, күнүмдүк урунган оокаттарда жуурулушуп, бир бүтүмдө сакталып келишин көчмөн философиясынын касиети шарттады десек болчудай. Кыргыз элинде кезиккен төкмө акындардын феномени көчмөн философиянын өңүтүнөн түшүндүрсө кандай болот?

Бирок кандай гана бекем философияга ширелген коом болбосун, ал дүйнөлүк интеграциядан артта кала албайт. Айтайын дегеним, Борбордук жана Орто Азия чөлкөмүндө да исламдын таасири бар болгон. Канткен менен, түрк элдери дээринен мусулмандык жашоо шартка чукул экени байкалып турат. 19-кылымдын орто ченинен тартып, жеке гана кыргыз эли үчүн эмес, жалпы Түркстан аймагындагы элдер үчүн олуттуу коомдук-саясий, социалдык өзгөрүүлөрдүн доору башталды десек болот. Акын элдин багыттоочусу, көрсөтмө берүүчүсү болсо да, башаламан замандан ой-пикири бир позицияга токтобой, кээ бири субъективдүү мүнөзгө өтүп кеткендери байкалат. Исламдын түрк тилдүү элдерге калтырган адабий-маданий, руханий байлыктары баа жеткис экени белгилүү. Анын ичинде, араб-ислам дүйнөтаанымы аркылуу инсандыгы калыптанган акындарыбыз, ошол доордун дагы башка белдүү инсандарын билебиз. Диний багытта сабатын жойгон, дүйнөтаанымын калыптандырган акындардын катары бар болгону маалым. Кыргызстандын түштүк өрөөндөрүндө Нурмолдо Наркул уулун, Молдо Ниязды, Молдо Багышты белгилесек, түндүк тарабынан Тоголок Молдо менен Молдо Кылычтын ысымдары чыга келет.

Тоголок Молдо ислам нугунда билим алган, араб ариби менен сабатсыздыгын жойгон өз заманынын «аз болсо да, саз болгон» билимдүү инсандарынын катарында жүргөн. Бирок, Тоголок Молдонун жазып калтырган поэтикалык мурастарын изилдөөдө, анда башка жазгыч акындарда кездешкен кандайдыр бир диний үгүттү, диний-мистикалык мотивдеги чыгармаларды, диний позицияны көп байкай албайбыз. Тоголок Молдонун поэзиясына, көбүнесе, жашоо-турмуштун өзүн көздөй агылган, кайра турмуштун кайнаган казанынан суурулуп чыккан, бир караса сатиралык мүнөздө көрүнсө, бирок тереңинде улуу философиялык ойго чөмүлгөн поэзия деп мүнөздөмө берсе болот.

Тоголок Молдонун жазып калтырган тамсилдери өзгөчө анализге муктаж десек болот. Акын кандай учурда тамсилге кайрылат? Адатта, тамсил каймана мүнөздө жазылган, коомдук турмуштун, адамдардын мамилелерин, күндөлүк тутунган нормаларын чагылдырган чыгарма десек болот.

Тоголок Молдонун тамсилдеринде адамга мүнөз болгон жалкоолук («Иттин доолдай кылдырам дегени»), залымдик, арампаздук («Каркыра менен түлкү»), наадандык, түркөйлүк («Эшек менен булбул») ж.б.у.с. сапаттар айыпталат. Албетте, акын Тоголок Молдонун тамсилдери орус гений тамсилчи И.А. Крыловдун тамсилдеринен сандык да, сапаттык да деңгээлинен өйдө деп айта албайбыз (И.А. Крылов – 200дөн ашуун тамсилдердин автору). И.А.Крыловду тамсилчи катары төмөндөгү цитата

¹ Ч.Өмүралиев Теңирчилик (улуттук философиянын унгусуна чалгын). - Б.: Крон, 1994. - 52 б.

толук мүнөздөп берет: «Разум, как и благородные чувства, не определяет отношения людей в социальном мире. Нельзя ни преувеличивать, ни приуменьшать их значения. Надобно отвести им надлежащее место и понять существующий социальный порядок, связанный с большим злом, далеко не совершенный, но естественно сложившийся в ходе истории. Отсюда следовало, что Крылов не принял революции как метода избавления от социального зла и исправления нравов».² Турмуш диалектикасына болгон ушундай мамиле Тоголок Молдонун тамсилдеринде да кезигет. Акындын «Каркыра менен түлкү» аттуу чыгармасында төмөндөгүдөй ыр саптары берилген:

Кири жок ичте каркыра,
Ишене калды кебине.
Түндү жортууп жойлогон,
Түлкүнүн кирди эбине.
Түлкү сөздө турбады,
Залимдин бири бу дагы.
Кайда болсо залимден.
Залал көрөт ынагы.

«Куштардын аңгемесинде» терең философиялык ой-чабыт берилген. Мында акындын куштарды 3 топко бөлгөнү өзгөчө мааниси бар. Суу куштары жырткыч куштардан сууга жашынып качат имиш. Боз куштар эч кандай коргон жок, жырткыч куштардын жеми болуп калуудан башка айла жок. Албетте, акын бул чыгармасында орчундуу социалдык-саясий маселени козгогону көрүнүп турат. Жарды таптын өкүлү катары Тоголок Молдо дайым жапа чеккен топтун тарабында болору белгилүү эле. Бирок, акын катары бул коомдогу жаман менен жакшынын күрөшүн табигый, тарыхта өнүгүп келген көрүнүш катары карап, бейтарап баа берет.

Тоголок Молдо өзү карапайым элден чыккан, оокаты жарды адам болгону анын чыгармаларынан билинип турат. Чыгармаларында элге салык салып, жарым феодалдык, жапайы отурукташкан митечилдик саясат сынга алынат. «Кожонун аңгемеси» аттуу ырында акын учурундагы дин аалымдарынын дин бузар болуп, ага жамынып жасаган иш аракеттери айыпталаат. Чыгарманын сонунда акылдуу жигит кожону мазактаганы, алдап койгону берилген. Акындын мындай мамилесин кантип түшүндүрсөк болот? Турмушта керектүү жазасын албаган кожону кагаз бетинде шылдыңдап мазактады десек болобу, себеби, М. Чудакова учурунда М.А. Булгаков туралуу да мындай жазганы бар: «К моменту завершения романа («Мастер и Маргарита» тууралуу сөз болуп жатат) эти люди (А.В. Луначарский, В. Вишневский, Л. Авербах, М.Е. Кольцов - К.Н.) которым он адресовал свою уничтожающую насмешку, с кем расправлялся на страницах романа, уже погибли страшной безвестной смертью».³ Мындай мамиле акындын «Кемчонтой» поэмасында да байкалат. Пара алган казы дүйнө салган соң, анын уулу социумга такыр эле аралаша албаган, ийкемсиз,

жараксыз индивид экени айкын болот. Мында акындын жакшылык менен жамандыкка болгон мамилеси көрүнөт. Казынын «парасыз сөз айтпаган, акыйкат бүтүм кылбаган» кесири баласына да тийди десе болот.

Акыл эси болбогон,
Башына тиет кесири.
Көргөн менен пайда жок,
Көзүң тамдын тешиги.
Акыл менен иш кылат,
Адамдардын жетиги.
Эмгек болот өмүрдө
Адамдардын кесиби

Тоголок Молдонун аялзатына, кыздарга арналган чыгармалары арбын. Акын ырларында насыят түрүндө зайыптын жакшысын, жаманын бөлүп алып, мүнөздөп берген саптары да бар. «Кара макмал, жорголо» аттуу чыгармасында, акын аялзатынын үй кутун, берекесин коломтогу токтотуу, жоктон бар кылуу касиетин өрчүтүү сыяктуу идеяларды тымызын туюнткан. Сараңдык, ач көздүк, ажаандык аялзатына жат көрүнүш катары айыпталып отурат.

Тоголок Молдонун чыгармаларында табият көрүнүштөрүнүн берилиши өзгөчө сөздү талап кылат. Акындын бөтүнчөлүгү жаратылыш кубулуштарын, жыл мезгилдерин поэтикалык, бай тил менен так сүрөттөп бергенинде. Акындын «Эки чилде» аттуу чыгармасында жай саратаны менен кыш чилдеси Кыргызстандын кескин-континенталдуу климатын илимий жактан так, ошол эле учурда жогору поэтикалык тил менен бергени таң калтырат. Мындай климаттык шартта кыргыз эли кылымдар бою жашап келгендиктен, эки чилдеде тең ылайыктуу чарба иштерин жүргүзө берерин айтып, жалкоолорду да айыптап өтөт. Акындын «Жер жана анын балдары» аттуу чыгармасында жаратылыш элементтеринин касиеттери жана алардын карым катышы тууралуу айтылат. Суу, жамгыр, от, жер, шамал – акындын дүйнөтаанымында, жаратылыш процесстерин жөнгө салып туруучу негизги элементтер.

Кытайдын Фен-Шуй окуусунда да жер, от, суу, металл, жыгач элементтери дүйнөдөгү кубулуштарды жөнгө салган, бири бири менен терең катышкан элементтер катары берилет эмеспи. Акындын чыгармасында Жер баарына ата катары берилет. Бул ой кыргыз фольклорунда да «жер-эне» катары бата ырларында кезигет. Фен-Шуй окуусунда Жер – бул фундамент, бардыгына негиз катары берилет. Акындын ырына көңүл бурсак:

Жаратылып жер болуп,
Атаңар болуп аталган,
Сабырымдын барынан,
Калганым жок катардан.
Балдарым муну байкап бил.
Бүтүн дүйнө, шамал, суу,
Баары менден таралды.

Бул саптардан тышкары, чыгармада нукура кыргыз фольклорунда кезиккен, жерге болгон дүйнөтааным да чагылдырылган.

Акындын «Ала-Тоосунда» жаратылыш кооздугу, жыл мезгили, жайлоонун керемети, малчынын, дыйкандын алектенген оокаты, ал тургай малдын

² Русские писатели. Библиогр. слов. В 2 ч. Ч. I А-Л/Редкол.: Б.Ф. Егоров и др.; Ред-сост. П.А. Николаев. – М.: Просвещение, 1990. – 378 с.

³ Булгаков М.А. Избранное./ сост., авт. Послесл. М.О. Чудакова. – М.: Просвещение, 1991. – 348с.

жүрүм-турумунан өйдө поэтикалык тил менен чагылдырган чыгарма. Тоголок Молдонун чыгармаларына атайын интерпретациянын кереги жок. Акындын чыгармаларын тек гана окуп, көркөмдүгүнөн, поэтикалык бай тилинен, чыгармаларынын мазмунунан ырахат алабыз. Акындын чыгармаларын окуганда жөнөкөй, бирок ары терең, ары бөтөнчө берилген поэзиясы көп талдоону күтүп турат десем болот.

Адабияттар

1. Булгаков М.А. Избранное. Сост., авт. послесл. М.О. Чудакова.- М.: Просвещение, 1991. – 382 с.
2. Русские писатели. Библиогр. слов. В 2 ч. Ч. I А-Л. /Редкол.: Б.Ф. Егоров и др.; Ред-сост. П.А. Николаев. – М.: Просвещение, 1990. - 430 с.
3. Өмүралиев Ч. Теңирчилик (улуттук философиянын уңгусуна чалгын). - Б.: Крон, 1994. - 280 б.
4. Тоголок Молдо. Куштардын аңгемеси (Ырлар, тамсилдер, поэмалар). Ф.: «Мектеп», 1978. – 90 б.